

001.89:(049.2):356.33.001.5

SLOVO K Oponenturám ve vědecké práci

Plk. prof. MUDr. František KYNTERA, CSc.

Vojenský lékařský výzkumný a doškolovací ústav JEP v Hradci Králové
(náčelník: genmjr. prof. MUDr. J. Vaňásek, CSc.)

Po loňském maratónu obhajob a oponentur vědeckých prací v řadě ŘPS a po zkušenostech získaných v komisi pro obhajoby kandidátských disertací chci pohlédnout na současnou situaci v oponentním řízení, aby lépe vynikl jeho dnešní stav a jeho potřeby do budoucnosti. Myslím, že nedávný XVII. sjezd KSČ byl k podobnému zamyšlení vhodným stimulem.

Vědeckovýzkumná práce je dnes samozřejmá na katedrách vojenských vysokých škol, ve vybraných ústavech a zařízeních ČSLA. Obdobná je situace v civilním sektoru. Základna řešitelských týmů je široká. Do vědecké práce jsou zapojeni vysokoškolští učitelé, vědečtí pracovníci a ojedinele i nadaní posluchači.

Vědecká činnost je složitá a náročná na kádry, které se v ní angažují, i na materiální vybavení nezbytné pro její realizaci.

Vědecký úkol je rozložený do dílčích vědeckých úkolů, řeší se většinou týmově, po 3–4 letech se vyčerpá, formou závěrečné zprávy se uzavře a na odborném fóru ŘPS ukončí oponentním řízením. Při oponentuře se práce kriticky posoudí, náročně zhodnotí, objektivně ocení a zařadí podle doporučených kritérií do kategorie A, B, C.

Oponentura je činnost velmi odpovědná. Ne-ní totiž snadné ani málo záslužné uzavřené vědecký úkol analyzovat, posoudit jeho kvalitu, reálnost realizačních výstupů a společenský efekt práce. Konec konců oponent je spoluzodpovědný za správný kurs a kvalitu vědeckovýzkumné činnosti v resortu.

Úvaze prospěje, připomenou-li stručně genezi vědeckovýzkumné činnosti a s ní spojenou oponentní praxi, jak se prováděla ve zdravotnické službě ČSLA.

Vědecká činnost v padesátých letech byla soustředěna do tehdejší Vojenské lékařské akademie (VLA). Organizace vědecké činnosti byla spíše symbolická než skutečná a postrádala téměř zcela dnešní administrativní zátěž. Úkoly nebyly zadávány a anotovány dnešní formou, nebyly ani uzavírány závěrečnými zprávami a oponentní procedurou. Výsledky práce řešitelé prezentovali na vědeckých konferencích VLA, publikovali je většinou ve Vojenských zdravotnických listech, Sbornících VLA nebo v jiných domácích i zahraničních časopisech.

Už tehdy některé výzkumné úkoly vyústily jako první kandidátské disertační práce vyni-

kající úrovně. O kvalitu těchto prací se nemalou měrou zasloužili sami oponenti, kteří zcela neformálně, objektivně a náročně práce hodnotili. Proto také úspěšní řešitelé získávali svými výsledky uznávaná místa ve svých oborech, přesahující rámec VLA i ČSLA.

Ani po zrušení VLA a po delimitaci nebyl výzkum ještě pevně centrálně koordinován, přesto se již začínaly formovat výzkumné směry a s nimi řešitelské týmy s vyhraněným vědeckovýzkumným zaměřením. Závěrečné zprávy nebyly ještě oponovány, měly však již svoji logickou koncepci. Výsledky vědeckovýzkumné práce se nadále prezentovaly na vědeckých konferencích, odborných seminářích, sympoziích a v odborném tisku.

Teprve rok 1963 nastolil novou organizaci vědeckovýzkumné práce nejen v podmínkách ČSLA. V tomto roce došlo k zásadní reorganizaci vědeckovýzkumné práce v celém státě. Vznikla také Z-část státního plánu výzkumu.

V roce 1976 došlo k další celostátní reorganizaci Z-úkolů. Výzkumné úkoly v oblasti vojenského zdravotnictví byly uvedeny v resortním plánu výzkumu FMNO.

Vědeckovýzkumná činnost byla ve svých počátcích poznamenána subjektivismem (tématika úkolů), spontánností, chyběla větší plánovitost, organizovanost, vyžadovaná administrativa byla minimální.

Ruku v ruce s vědeckovýzkumnou činností se odvíjela i vědecká oponentura. Pamatuji velmi dobře její první projevy. Vynikala náročností, kritičností, britkostí, někdy až nesmlouvavou, byla ale objektivní, spravedlivá, s vyhraněnou schopností diferencovat plevel od zrna, kvalitu od nedodělků atd.

Později byla i oponentní činnost usměrněna, vybavena metodickými postupy a pro sjednocení hodnocení ukončených prací vyzbrojena pomůckou pro kategorizaci ukončených prací do skupin A, B, C.

Kategorie A:

- práce přinášející nové objevné poznatky mezinárodního významu v etiopatogenezi, diagnostice, léčení a prevenci
- práce navrhuující komplexní, reálné a realizovatelné postupy pro uvedení do praxe . .
- práce, které přinášejí výsledky mezinárodního významu, které slouží jako báze pro další výzkumnou práci ve zkoumané oblasti, anebo jsou podnětem pro rozvoj výzkumu v oblastech nových.

Kategorie B:

- práce přinášející nové poznatky, které přispívají k dosažení světové úrovně ve zkoumané oblasti, jsou původní z hlediska celostátního a podstatně rozšiřují poznání zkoumaného problému u nás.

Kategorie C:

- práce, které jsou odpovědným plněním anotovaného výzkumného úkolu na současné úrovni vědy a techniky
- práce, z jejichž výsledků lze vyvodit dílčí opatření pro zdravotnickou praxi
- práce, jejichž výsledky přispívají k rozpracování dalších postupů výzkumné práce ve zkoumané oblasti.

Kategorizace ukončených vědeckých prací a jejich zařazení do skupin A, B, C je v civilním sektoru vědy obdobná.

Vědeckovýzkumnou činnost se podařilo v průběhu let plně zaměřit na prioritní potřeby zdravotnické služby ČSLA.

Mnoho vědeckých prací mělo a má skutečnou vysokou vědeckou hodnotu, byly a jsou přímo či nepřímo využívány zdravotnickou službou ČSLA nebo zdravotnickými službami armád států Varšavské smlouvy. Řada prací vytvořila bohatý fond poznatků sloužících jako případná záloha pro mimořádné podmínky.

Přes tyto nemalé úspěchy však důkladné rozbory vědeckovýzkumné činnosti, zvláště za období poslední 7. pětiletky, ukázaly, že žádoucího efektu zatím ještě nebylo dosaženo.

Pokusím se vymezit některé příčiny, které mohly spolupůsobit při nedosažení nejvyšších kvalit ve vědeckovýzkumné činnosti, zvláště v oponentním řízení.

V úvodu již bylo řečeno, že oponentura je nezbytnou součástí vědeckovýzkumného procesu, který má v jeho průběhu, a hlavně v jeho závěru, objektivně a kriticky posoudit kvalitu metodických postupů, dosažených výsledků, reálnost výstupů a dosažený společenský efekt.

Oponent by měl být v ideálním případě znalcem řešené problematiky v nemenší míře než řešitel a ve své oponentské funkci, ve schopnosti spravedlivě, věcně a objektivně posoudit práci — tedy v tomto kritickém žánru — by měl být mistrem stejně jako řešitel ve svém oboru, protože autoritou pro řešitele ještě nikdy nebyl ten, kdo sám dokázal ve svém oboru jen málo. K oponentuře je třeba značné zkušenosti oponentovy, jeho vědecké zodpovědnosti a připravenosti, aby poznal skutečnou kvalitu práce a bezpečně rozeznal nové od již známého.

Po osobní účasti na řadě oponentur v několika ŘPS i v komisích pro udělování hodnosti kandidáta věd se mi jeví, že z dnešních oponentur se pomalu vytrácejí rysy, které byly v minulosti pro oponentní proces charakteristické a které značnou měrou přispívaly k výborné úrovni většiny obhájených zpráv. Domnívám se, že současná oponentura ne vždy dostatečně jasně a odvážně diferencuje kvalitu práce. Oponentury bývají dosti monotónní. Neopomenou přitom pochválit kohokoliv za cokoliv. To nutně vede k inflaci superlativů v hodnocení a do jisté míry i k celkové šedi

vědeckovýzkumné produkce. Na chudokrevnost v diferenciaci oponentur pak nutně doplácí právě ti řešitelé, kteří se skutečně odvážíli vystoupit za horizonty současného poznání a praxe, a byli při tom úspěšní. Takoví řešitelé totiž zaujmou oponenta od začátku závěrečné zprávy až do konce. Jejich zprávy obsahují něco, co takové zaujetí vyvolá. Bývají to práce velmi důkladné „prokoumané a propilované“. Právě takovíto řešitelé by měli v průběhu oponentury i po ní činit jako Himaláj nad vědeckovýzkumným hemžením.

Na druhé straně se setkáváme, a ne tak vzácně, jak by se z výčtu hodnocení zdálo, s řešiteli „spisovači“, kteří vyplňují dlouhé strany známými traktáty bez většího přínosu ve výsledcích. A naopak jsou řešitelé odvážní ve vývodech, závěrech a doporučeních. Zkušenost je ještě nenaučila, že ve vědě je nutná i ostražitost, ba dokonce i přiměřená dávka skepticismu. Nejedna i z této kategorie řešitelů bývá ohodnocena také stupněm nejvyšším.

Mám za to, že současná oponentní praxe by měla precizněji diferencovat rozdíly ve zpracování i v závěrech, což by se mělo výrazněji projevit i v kategorizaci závěrečných zpráv. Kdyby tomu tak bylo, oponenti by častěji sahali ke klasifikaci B, případně i C.

Náročná, pečlivá a kritická oponentura vědeckého úkolu může být také vhodnou a účinnou výstrahou před odvážnou rychloprodukcí některých řešitelů, která se v dnešní všeobecné honbě tu a tam vyskytne. Že v rychloprodukcí přebíjí snadno kvantita požadovanou kvalitou je obecně známo z výrobního procesu. Ve vědecké práci je tomu jinak.

Důkladná oponentura má autora stimulovat k aktivní obhajobě vlastní práce. Tento moment je zvláště žádoucí u mladých perspektivních vědeckých pracovníků. Tam má i výchovný náboj. Je-li ovšem oponentura matná, nedáváme řešitelům vědeckých úkolů, mladým ani starým, potřebu veřejně bránit svůj osobitý přístup k práci, vlastní názor, ba ani šanci vstoupit do polemiky. Otevřená, někdy i vášnivě ostrá názorová střetnutí, při zachování vzájemné úcty, vždy byla a jsou při oponenturách žádoucí a prospěšná.

Při formování perspektivních vědeckých pracovníků na katedře jsem získal zkušenost, že je škodlivější přechválit chatrnou práci nebo obejít nedostatky talentovaného pracovníka, než chvilkově ublížit náročnými požadavky na výbornou práci. Po kritickém, náročném posudku dovede snad autor, zvláště mladý, zatrpknout, možná na chvíli, ale skutečný a zanícený pracovník, kterému o něco jde, takovýto dobře míněný odsudek brzo setřese. Nezasloužená chvála většinou pomalu (někdy ale i docela rychle) uspává tvůrčí síly, oslabuje náročnost k sobě a zpohodlňuje. Zažil jsem i pracovníky s rychlým startem vzhůru, nezaslouženými pochvalnými posudky ve vědecké práci, kteří uvázli v půli cesty na mělčině.

Oponent ovšem potřebuje k analýze a k posouzení práce trpělivost, čas a klid. Kolik oponentur tyto komponenty postrádá. Jednou přečtená a bleskově ohodnocená závěrečná zpráva představuje nejen plytkou oponenturu, ale je přinejmenším projevem neúcty k řešiteli. Vždyť první čtení je jen dotyk, který málokdy umožní odhadnout váhu a skutečnou hodnotu práce.

A s chvatností čtení jde nejednou ruku v ruce i chvatnost v posuzování práce, chvatnost v sepisování závěru oponentury. Nejsou až tak výjimečné oponentní posudky sestehované z myšlenek obsažených v závěru práce, nebo u disertačních prací v autoreferátech. V takových posudcích musí nutně převládat jen povrchní postřehy. Při takovém přístupu k oponentuře se pomalu, ale jistě musí vytrácet oponentova odpovědnost, a co může následovat jiného než devalvace důvěry nejen u členů ŘPS či komise pro udělování vědeckých hodností, ale i u samotného řešitele. Solidní řešitel si totiž uvědomuje, že nic neříkající oponentura je ve své podstatě škodlivá pro něj a že vlastně nepřispívá k rozvoji talentu. Neboť náročný oponent vede tvůrčího pracovníka k tomu, aby nepromarnil aktivní léta ve vědecké práci a aby si pečlivě a svědomitě vytvářel své jméno a postavení v medicínském oboru, ve kterém je zařazen.

Zároveň chci otevřeně poukázat na znepokojivý nový symptom v oponentním či recenzním řízení. Je možné všimnout si šířící se a narůstající praxe, kdy jsou funkcí oponenta či recenzenta pověřováni jedni a titíž lidé nebo skupiny lidí, kteří jsou, zřejmě v dobrém úmyslu, schopni odoponovat a odrecenzovat jakýkoliv text z příbuzného, ale i vzdáleného oboru, někdy dokonce v „potřebném duchu“. Pomínou-li snad výjimečnou finanční zainteresovanost takovýchto oponentů a recenzentů, nemohu nepřipomenout v těchto případech i pokles ideové etických norem a narušení vážnosti atmosféry oponentního a recenzního řízení.

Mezi zcela výjimečné oponentní či recenzní nešvary patří nedůstojné „poklonkování“ takovým řešitelům a autorům, kteří zastávají vyšší funkce, nebo by mohli být jinak prospěšní.

Bylo by možné dále hledat nedostatky a poukázat na přehlíživý postoj oponentů na klasající kulturu řeči a projevu, ba dokonce na úpadek některých řešitelů, obhajovatelů kandidátských disertačních prací, ale i oponentů v oblečení na obhajobách atd. ... O to však nejde. Mým cílem bylo a je říci stručně to, čeho si všímám už delší dobu a přispět k vyšší kvalitě v této oblasti.

Pokusil jsem se ukázat na některé jevy, které mohou být příčinou ne nejvyšší úrovně současné oponentury jako nezbytné součásti vědeckovýzkumné činnosti ve zdravotnické službě ČSLA. Tato kritická úvaha vznikla z pře-

svědčení, že současné problémy v oponentním řízení jsou aktuální a jejich stručný nástin je potřebný.

Souhrn

Autor se zamýšlí nad některými problémy

ve vědeckovýzkumné činnosti. Na základě zkušeností z uzavírání vědeckých úkolů oponentním řízením si autor blíže všímá současné oponentní praxe, poukazuje na některé její nedostatky a upozorňuje na možné důsledky vzniklé z takovéto chybné praxe.